

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Niets nieuws onder de zon? De Spatial Turn in de geschiedschrijving

Auteurs: Lieve Ettes en Joël van der Moore

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 39.4, pp. 244-255.

© 2017 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

NIETS NIEUWS ONDER DE ZON?

De Spatial Turn in de geschiedschrijving

Lieve Ettes en Joël van der Moore

Geschiedschrijving is voortdurend in ontwikkeling en onderhevig aan nieuwe stromingen, invalshoeken en trends. In de laatste jaren wordt er door historici meer aandacht besteed aan de betekenis die ruimte heeft in de geschiedenis en de invloed die dit heeft op historisch onderzoek. De opkomst van concepten als *Place*, het gebruik van *Geografische informatiesystemen* (GIS) en een nieuwe master Stadsgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam: al deze ontwikkelingen zijn onderdeel van een bredere ontwikkeling binnen de geschiedwetenschap die wordt aangeduid als de *Spatial Turn* of de 'ruimtelijke wending'. Hoe manifesteert die ruimtelijke wending zich binnen ons vakgebied en tot welke nieuwe vragen leidt dit? Voor dit artikel interviewden Skript-redacteuren Lieve Ettes en Joël van der Moore architectuurhistorica Petra Brouwer, historici Mario Damen, Tim Verlaan en Bob Pierik en wetenschapsfilosoof Jacques Bos om de plaats van de ruimtelijke wending binnen de geschiedwetenschap in kaart te brengen.¹

In dit artikel zal duidelijk gemaakt worden waar de wortels van historisch onderzoek met een ruimtelijke inslag liggen en hoe dat in hedendaags historisch onderzoek gestalte krijgt. Eerst zal de betekenis van ruimte in de geschiedwetenschap vanaf de negentiende eeuw naar voren komen. Het denken over ruimte binnen de historische discipline is namelijk niet geheel nieuw. Aansluitend daarop zullen twee belangrijke wetenschappelijke ontwikkelingen worden besproken. Deze twee ontwikkelingen zouden kunnen worden aangeduid als aanjagers van de ruimtelijke wending. Deze veranderingen zijn enerzijds een technologische ontwikkeling in de vorm van GIS en anderzijds een filosofisch-theoretische ontwikkeling die voortvloeit uit het gedachtegoed van een aantal Franse denkers, in het bijzonder Henri Lefebvre en Michel Foucault. Het laatste deel van het artikel zal laten zien wat voor historisch onderzoek de *Spatial Turn* in de praktijk oplevert. Hiervoor interviewden we Mario Damen, Tim Verlaan en Bob Pierik, wier onderzoeken zich tot de *Spatial Turn* verhouden.

RUIMTE EN TIJD: HET GEBRUIK VAN RUIMTE IN DE GESCHIEDWETENSCHAP

Hoewel de term Spatial Turn doet vermoeden dat denken over de invloed van ruimte in de geschiedwetenschap een recent fenomeen is, heeft ruimte ook in eerdere geschiedschrijving een niet te verwaarlozen rol gespeeld. Hoewel er reeds in de Oudheid auteurs aan te wijzen zijn bij wie ruimte van belang was en ook in de achttiende-eeuwse geschiedschrijving ruimte een duidelijk aandeel had,² zullen we ons hier beperken tot de betekenis van ruimte in de geschiedschrijving sinds de professionalisering van de geschiedwetenschap aan het begin van de negentiende eeuw.

De werken van verschillende historici van de eerste helft van de negentiende eeuw, zoals Leopold von Ranke, Jules Michelet en Thomas Babington Macaulay, hebben een overwegend nationalistische insteek. In de nationalistische geschiedschrijving is een grote rol weggelegd voor de ruimte, in de gedaante van het landschap van de natie. Jo Guldi geeft in een essay op de website van *Spatial Scholarslab* een overzicht van de invloed van ruimtelijk denken op een aantal verschillende sociaal- en geesteswetenschappelijke disciplines.³ Met betrekking tot de Spatial Turn in geschiedwetenschappelijk onderzoek, verwijst ze naar de rol die begrippen als de natie en de stad hebben gespeeld in negentiende-eeuwse historische vertogen. Guldi betoogt dat in de nationalistische geschiedschrijving van de negentiende eeuw het landschap van groot belang was voor de manier waarop die nationalistische geschiedschrijving tot stand kwam. Zo schrijft ze:

Nineteenth-century historians, nursed upon ancient geographers, largely imagined these collectives in terms of the land in which they were raised. As nation became the subject of history, landscape description became its lens.⁴

Later in de negentiende eeuw verschoof de focus van het landschap naar de stad. Onder invloed van een opkomende middenklasse en verder toenemende urbanisatie kwam de stadsgeschiedenis op als een weerwoord op de landschapsbeschrijvingen die sterk in verbinding stonden met het nationalisme. De ruimte in de negentiende-eeuwse geschiedschrijving was daardoor een politiek element in de eerste historische werken sinds de professionalisering van de geschiedwetenschap.⁵

We interviewden Petra Brouwer, die als architectuurhistorica verbonden is aan de Universiteit van Amsterdam. Zij wees op de bijzondere relatie die tussen geschiedenis en kunstgeschiedenis bestond in de negentiende eeuw. Kunstgeschiedenis, waar architectuurgeschiedenis

onderdeel van is, werd beschouwd als een subdiscipline van de geschiedenis en geschiedenis werd als hulpwetenschap van de kunstgeschiedenis gezien om objecten historisch te kunnen verklaren. Ook in die vervlechting tussen architectuurgeschiedenis en geschiedenis kan de invloed van ruimte op de geschiedwetenschap herkend worden. Geschiedenis was in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw nog heel fysiek volgens Brouwer: bepaalde gebeurtenissen werden in de geschiedschrijving heel nauw verbonden met bepaalde plekken. De beleving van plaats en ruimte werd in de loop van de negentiende eeuw steeds meer als populaire geschiedschrijving gezien en verdween uit de professionele geschiedschrijving.

Ruimte heeft ook op een andere manier zijn invloed laten gelden binnen de geschiedwetenschap. Aan het einde van de negentiende eeuw zijn er voorbeelden van kruisbestuiving tussen geografie en geschiedenis te herkennen. Het besef van een *cultural landscape*, geformuleerd door Carl Ortwin Sauer is hier een goed voorbeeld van. Een cultural landscape is door hem geformuleerd als een combinatie van cultuur en het natuurlijke landschap, waarin het landschap het medium is voor cultuur. Belangrijk is om hierbij in acht te nemen dat het landschap zelf dus geen actor is en dus geen *agency* heeft. Het landschap is een passief element, terwijl de cultuur het landschap vormt. De ruimte dient hier dus als vehikel voor het menselijke: de cultuur.⁶

Bekender nog dan het werk van Sauer is de *Annales*-school, die door het schrijven van *histoire totale* een andere methodologische weg insloeg. Binnen de *Annales*-school was ruimte belangrijk, maar het ruimtelijke is voor de *Annalistes* niet een allesbepalende factor. Andrew Isenberg schrijft in het artikel 'Historicizing natural environments':

[The Annalistes] sought not to impose geography as the determining force in history (...) Rather, they aimed to slow the pace of history, to retreat from the action of politics, to what Febvre's student Fernand Braudel called *La Longue Duree*.⁷

In Fernand Braudels *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* speelt geografie een grote rol en de ruimte wordt geïncorporeerd in het historische vertoog. Desondanks is Braudels werk niet direct in te passen in de Spatial Turn. Hij komt ook voor in het artikel 'Placing the past: "Groundwork" for a spatial theory of history' van Philip Ethington.⁸ In dit artikel bespreekt Ethington het onderscheid tussen tijd en ruimte en hoe dit vraagstuk de geschiedschrijving heeft beïnvloed. De menselijke geest en zijn harde onderscheid tussen ruimtelijk en temporaal

denken kan een probleem vormen wanneer historisch onderzoek een ruimtelijke wending krijgt. Denken in de temporale dimensie is ons gewoon en kan worden beschouwd als de norm, zeker voor de historicus, wiens gehele discipline berust op het feit dat er tijd is. Denken in de ruimtelijke dimensies is ook mogelijk binnen de grenzen van de menselijke geest. De ruimte zoals deze zich aan ons voordoet, valt te vertalen naar een driedimensionaal assenstelsel waarin de wereld in lijnen, vlakken en ruimtefiguren kan worden geanalyseerd. Problemen ontstaan echter wanneer het temporale en het ruimtelijke gecombineerd worden tot een vierdimensionaal assenstelsel. De combinatie van ruimte en tijd tot één analytisch raamwerk is moeilijk te begrijpen en biedt door zijn complexiteit weinig mogelijkheden tot geesteswetenschappelijk denken.

In het werk van Braudel, zo beschrijft Ethington, kan men een duidelijke stap richting een dominante ruimtelijkheid herkennen. Het resultaat blijft echter een focus op tijd als fundamentele en dominante dimensie ten opzichte van de ruimtelijke dimensie. Het werk van Braudel is gebaseerd op drie temporale lagen, namelijk de *Longue durée*, de *histoire conjuncturelle* en de *histoire événementielle*. Die temporale lagen beïnvloeden elkaar en hebben een geografische connotatie, maar zijn primair voortgekomen uit het concept tijd.⁹

DE SPATIAL TURN?

Ruimte heeft dus ook in eerdere geschiedschrijving een grote rol gespeeld. Wat maakt dan dat er toch over zoiets als een Spatial Turn wordt gesproken? Waarin maakt de ruimtelijke wending het verschil? Is de geschiedenis die tegenwoordig geschreven wordt radicaal anders dan de geschiedenis die voor de Spatial Turn geschreven werd? Worden er volledig nieuwe, nog nooit onderzochte onderwerpen aangeboord? Hoewel het woord 'turn' an sich doet vermoeden dat er wezenlijk iets verandert in een bepaald wetenschapsgebied, valt dit in de praktijk mee.

We spraken hierover met Jacques Bos. Hij is als wetenschapsfilosoof verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en houdt zich tevens bezig met de geschiedenis van het geschiedwetenschappelijk denken. Het is volgens hem zaak om turns te wantrouwen. Volgens Bos blijven onderzoekers vaak doen wat ze toch al deden, maar plakken ze er nu een bepaald label op. Als het enkel zo is dat een ruimte wordt beschreven als iets waarin mensen leven, maar er geen verder onderzoek naar deze ruimte gedaan wordt, is het niet erg zinnig. Het wordt pas interessant wanneer men onderzoekt welke rol deze ruimte in het leven van mensen speelt, iets wat Lefebvre bijvoorbeeld doet. In dat geval heeft ruimte een causale rol en is het wel degelijk van belang.¹⁰ Mario Damen en Bob Pierik, omschrijven de Spatial Turn als een bewustwording; een bewustwording

van de betekenis die ruimte toch al had in de geschiedwetenschap.

Toch zouden wij willen stellen dat het niet enkel een bewustwording is geweest, maar dat er daadwerkelijk een aantal dingen veranderd zijn in het doen van historisch onderzoek. Deze veranderingen geven de aanzet tot nieuwe vragen en nieuwe verklaringsmodellen. Ondanks dat deze veranderingen wellicht niet zo radicaal en vernieuwend zijn dat de hele geschiedwetenschap op zijn kop staat, iets wat de term *turn* wel suggereert, zijn ze wel het noemen waard.

De eerste ontwikkeling die heeft bijgedragen aan het ontstaan van de *Spatial Turn* is een verandering in de betekenis van ruimte en de rol die ruimte speelt in het historisch proces. Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is er een ontwikkeling waar te nemen, waarin ruimte meer agency toegedicht wordt. Dit vond plaats onder invloed van voornamelijk Franse denkers als Henri Lefebvre en Michel Foucault. Zo formuleerde Foucault expliciet in zijn essay *Des espaces autres*:¹¹

L'époque actuelle serait plutôt l'époque de l'espace.(...)
Nous sommes à un moment où le monde s'éprouve, je
crois, moins comme une grande vie qui se développerait à
travers le temps, que comme un réseau qui relie des points
et qui entrecroise son écheveau.¹²

Foucault heeft met zijn filosofie een grote invloed gehad op de toenemende rol van ruimte in onderzoek. Lefebvre zou ook binnen deze context kunnen worden gezien als een auteur in wiens gedachtegoed het niet meer vanzelfsprekend is dat tijd boven ruimte verkozen wordt.

Lefebvre is in het bijzonder invloedrijk geweest door zijn boek *The production of space*. Dit boek is een veelzijdig werk waarin niet één concept, maar meerdere concepten samen leiden tot een andere kijk op de verhouding tussen sociale realiteit en ruimte. Het centrale onderdeel van Lefebvres theorie is dat ruimte geen neutrale realiteit is waarin de evenementen zich afspelen, maar dat ruimte zelf ook onderdeel is van 'het sociale' door actief te worden geconstrueerd en geproduceerd door de mens en sociale groepen, oftewel 'that geographical space is fundamentally social'.¹³ Vaak wordt in het Engels de term *spatialisation* gebruikt voor dit besef.¹⁴ Deze *spatialisations* kunnen volgens Lefebvre worden geanalyseerd in een analytische triade.¹⁵ Bij Lefebvre komt dit systeem naar voren als een *spatial triad*, waarin drie verschillende *spaces* op elkaar reageren. Rob Shields definieert dit als 'three axes which are dialectically related to each other in a shifting balance'.¹⁶ Naast Foucault en Lefebvre, stonden ook denkers als Michel de Certeau en Paul Virilio aan de basis van een grootschalige wending naar ruimte, die later ook aanzet gaf

tot hernieuwde interesse in bijvoorbeeld stadsgeschiedenis.

Tot slot is het concept *place* van grote invloed geweest op het belang van ruimte in recente geschiedschrijving. Dit concept, met zijn wortels in de sociale geografie, heeft een grote invloed gehad op geschiedwetenschappelijk onderzoek vanwege de mogelijkheden die het biedt tot het analyseren van betekenis in ruimte. Volgens Rivke Jaffe en Anouk de Koning zou *place* gedefinieerd kunnen worden als ‘a bounded form of space that has concrete physical features, is shaped by human experience and imbued with meaning.’¹⁷ *Place* speelt in het hedendaags onderzoek met een ruimtelijke insteek een belangrijke rol. Het begrip is gelieerd aan het abstractere concept ruimte, maar heeft meer aandacht voor de emotionele betekenis. Dit maakt het tot een geesteswetenschappelijk begrip dat makkelijk ingepast kan worden in historisch onderzoek.

De tweede ontwikkeling die heeft bijgedragen aan de Spatial Turn is de opkomst van *Geografische Informatiesystemen* (GIS). Naast de veranderende rol van ruimte in historisch onderzoek, waarin ruimte minder als decor en meer als actor in het historisch proces wordt beschouwd, is simultaan met deze ontwikkeling ook een technische ontwikkeling waar te nemen die invloed heeft op de manier waarop geschiedenis geschreven kan worden. Deze technische ontwikkeling laat zich vatten onder de noemer GIS. Dit is een verzamelnaam voor een groot aantal verschillende computersystemen waarin data gekoppeld worden aan een geografisch kader, bijvoorbeeld door een bepaalde database, zoals een inwonersregister, te koppelen aan een kaart. Naast de communicatieve voordelen die dit met zich meebrengt, kunnen dit soort onderzoeken nieuwe inzichten geven. Data die wellicht eerder bestudeerd zijn, kunnen in een ander licht gezien worden wanneer ze in GIS verwerkt zijn, met mogelijk nieuwe vragen en nieuwe antwoorden als resultaat. In ‘Beyond GIS. Geospatial technologies and the future’ bespreekt David Bodenhamer de technologische achtergrond en de versterkende werking die GIS heeft op de Spatial Turn.¹⁸ Hoewel GIS niet de oorzaak van de Spatial Turn is, draagt het volgens Bodenhamer wel ten eerste bij aan de mogelijkheden voor historisch onderzoek. ‘Within GIS, users can discover relationships that make a complex world more immediately understandable by visually detecting spatial patterns that remain hidden in texts and tables.’¹⁹

Het gebruik van GIS kent echter wel beperkingen. Een voorbeeld van zo’n beperking is dat het voornamelijk helpt bij het beantwoorden van kwantitatieve vragen. De kwalitatieve vragen waar historici geïnteresseerd in zijn, zijn met behulp van GIS vaak moeilijker te beantwoorden. In het verlengde daarvan bestaat het probleem van de representatie van ruimte.

Richard White schrijft in het artikel 'What is Spatial History?'²⁰ dat kaarten in principe slechts een abstracte ruimte weergeven. Het onderzoek van het *Spatial History Lab* van Stanford University, waar hij ook tot behoort, is er op gericht om ook betekenis en ervaring in digitale kaarten te integreren, zodat de historicus ermee aan de slag kan. Zo noemt hij bijvoorbeeld een kaart over spoorwegen in het verleden, met daarop niet alleen een plattegrond van de routes van de treinen, maar ook geïntegreerde gegevens die gaan over de ervaring, zoals treintijden en tarieven.

DE SPATIAL TURN IN DE PRAKTIJK

Zoals gebleken heeft de Spatial Turn voornamelijk betrekking tot het feit dat ruimte een andere rol kreeg toegedicht in historische verklaringsmodellen. Ruimte is in hedendaags historisch onderzoek niet alleen een decor of een medium, maar heeft zelf ook agency en wordt sociaal geconstrueerd. Daarnaast valt GIS met de turn in verband te brengen. Hoe werken deze ideeën in de praktijk? Hoe wordt de Spatial Turn vertaald naar concreet empirisch historisch onderzoek?

Stadsgeschiedenis is de meest evidente historische subdiscipline waarin ruimte een prominente rol speelt. Het *Centre for Urban History* (CUH) in Leicester werd opgericht in 1985 en is het eerste centrum voor stadsgeschiedenis. Ook in Antwerpen is sinds 2003 een *Centre for Urban History*. Daarnaast kent Amsterdam het in 2013 opgerichte *Amsterdam Centre for Urban History* (ACUH), waar de drie geïnterviewde historici onderdeel van uitmaken. Bovendien is het sinds dit jaar ook mogelijk een master Stadsgeschiedenis te volgen aan de Universiteit van Amsterdam.

We spraken met Mario Damen. Hij is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en is samen met een postdoc en een AIO vorig jaar begonnen aan het onderzoeksproject *Imagining a territory. Constructions and representations of late medieval Brabant*. In dit door NWO gefinancierde project wordt onderzocht hoe de vorst, de adel en de stedelijke elite de constructie, perceptie en representatie van hun territorium beïnvloedden.²¹ De afbakening en representatie van een vorstendom is niet vanzelfsprekend in de Middeleeuwen: terwijl we tegenwoordig direct een kaartbeeld voor ogen hebben, konden middeleeuwers zich bij een bepaalde politieke ruimte niet direct iets voorstellen. Eén van de onderzoeksvragen binnen het onderzoek van Damen is dan ook hoe middeleeuwse Brabanders een voorstelling maakten van de politieke ruimte. Hoewel hij zich in eerder onderzoek ook al bezig hield met de stedelijke ruimte, wordt in dit project een groter schaalniveau gekozen, in dit geval het hertogdom Brabant.

Het onderzoek van Damen vertrekt vanuit een specifieke onderzoeksvraag, maar is gericht op bronnen van allerlei aard:

administratieve bronnen zoals rekeningen, verhalende bronnen zoals kronieken en reisverslagen en iconografische bronnen zoals wapenschilden. Dat brononderzoek wordt dan vervolgens in een theoretisch kader geplaatst. Het is dan ook niet direct het uitgangspunt geweest dit onderzoek onder de *Spatial Turn* te laten vallen. In zijn eerdere onderzoek naar de stedelijke ruimte was Damen vooral gericht op architectuur en de openbare ruimte. Door de ideeën van de eerder genoemde Lefebvre en politiek-geograaf Stuart Elden kunnen de onderzoeksresultaten nu in een breder kader worden geïnterpreteerd. Met betrekking tot GIS stelt Damen dat het goede media zijn om onderzoeksgegevens naar een groter publiek te communiceren. Het is Damen echter wel duidelijk geworden dat er specifieke problemen zijn voor historisch onderzoek met behulp van GIS. Voor zijn onderzoeksproject moest er bijvoorbeeld eerst een basiskaart worden gemaakt om de verzamelde data te presenteren. De basiskaart die op dit moment gemaakt wordt door de Fryske Akademy, is gebaseerd op een achttiende-eeuwse kaart, omdat er geen geschikte middeleeuwse bronnen beschikbaar zijn.²²

Bob Pierik is promovendus aan de Universiteit van Amsterdam en is betrokken bij het project *The freedom of the streets. Gender and Urban Space in Europe and Asia (1600-1850)* waarin hij, onder begeleiding van Daniëlle van den Heuvel, onderzoek doet naar gender en ruimte in vroegmodern Amsterdam. Pierik benadrukt de betekenis van machtsverhoudingen in de *Spatial Turn*. De *Spatial Turn* laat onderzoekers inzien dat ruimte en machtsverhoudingen nauw verbonden zijn. Ruimte laat machtsverhoudingen zien, maar vormt en buigt deze machtsverhoudingen ook, waarbij een meer kritische benadering ontstaat over het idee van de productie van space.

Op een bepaalde manier creëren historici ook machtsverhoudingen; als historicus kies je altijd een kader. Het kader dat in de geschiedenis van ruimte en gender veel gebruikt wordt, is dat van een (vaak met 'modernisering') opkomende publieke en mannelijke sfeer die tegenover een private en vrouwelijke sfeer staat. Op deze dichotomie van publiek versus privaat wordt in het onderzoek van Van den Heuvel en Pierik teruggekomen, en deze *seperate spheres* zijn de reden waarom space van belang is in hun onderzoek. In het onderzoek wordt gekeken naar alternatieve kaders, die niet beginnen bij een scheiding tussen publiek versus privaat. GIS spelen ook bij dit onderzoek een belangrijke rol: op dit moment is Pierik bezig met het invoeren van sociale relaties in de stedelijke ruimte. Uit getuigenverklaringen probeert hij snapshots van het alledaagse leven te halen, om zo aan te kunnen duiden wat mensen doen

en waar mensen zich vaak begeven. Hiermee probeert Pierik aan te tonen hoe divers de groep Amsterdammers is en hoe volledig anders de *mental geography* van mensen kan zijn.²³

Tim Verlaan is verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam en publiceerde dit jaar de handelseditie van zijn proefschrift, getiteld *De ruimtemakers: projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980*. Nu onderzoekt hij huidige debatten over gentrificatie als gevolg van een veel langer historisch proces, aangewakkerd door de stadsvernieuwingspraktijken van de jaren zestig en zeventig. Hij stelt dat de protestbewegingen uit de jaren zestig en zeventig, zoals de provo's, een culturele appropriatie van de ruimte hebben toegepast. De komst van deze bewegingen betekende niet dat sociaal-economisch zwakkeren de stad uit werden gedreven, maar de protestbewegingen keken wel op een nieuwe, bepaalde manier naar de stad; een manier die nog steeds relevant is. Verlaan benoemt de interactie tussen de mens en zijn omgeving. In zijn onderzoek speelt het ontwerp en de manier waarop mensen interacteren met het ontwerp een belangrijke rol. Als voorbeelden hiervan wijst hij op zogenaamde 'olifantenpaadjes', waarbij het eigenlijke ontwerp (trottoirs) wordt ondermijnd door interactie met de gebruiker.

Verlaan besteedt tevens aandacht aan het interdisciplinaire karakter van stadsgeschiedenis. Stadsgeschiedenis is bij uitstek een historische subdiscipline waarin concepten uit andere vakgebieden worden toegepast, zoals antropologie, architectuurgeschiedenis en sociale geografie.²⁴

CONCLUSIE

Ruimte is geen nieuwenling op het historisch toneel. Al sinds de professionalisering van de geschiedschrijving vormt de ruimte een onderdeel van het onderzoek. In de nationalistische geschiedschrijving van de negentiende eeuw en in werken van onder andere Sauer en Braudel speelt ruimte een enorme rol. Twee ontwikkelingen hebben echter bijgedragen aan de opkomst van de Spatial Turn. Ten eerste wordt ruimte agency toegedicht en wordt in de Spatial Turn verondersteld dat ruimte geconstrueerd wordt en dat ruimte niet neutraal is, wat nieuwe onderzoeksvragen heeft opgeleverd. Daarnaast heeft een technologische ontwikkeling in de vorm van GIS bijgedragen aan andere methoden in historisch onderzoek, hoewel het gebruik van GIS in historisch onderzoek beperkt blijft.

De Spatial Turn is uiteindelijk vooral een uiting van de bewustwording van de betekenis van ruimte als actor in de geschiedenis. Ruimte wordt hiermee het bestuderen waard. Hoewel de recente opkomst van de stadsgeschiedenis als subdiscipline van historisch onderzoek

in verband zou kunnen worden gebracht met de Spatial Turn, is ook dit niet een gehele omwenteling van de historische discipline, omdat stadsgeschiedenis ook naast de meer traditionele categorieën van historisch onderzoek kan bestaan, zoals gender-, politieke- of sociale geschiedenis. Kortom: niets nieuws onder de zon.

Lieve Ettes volgt de master Duitslandstudies aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is in het bijzonder geïnteresseerd in de cultuurgeschiedenis van de Weimarrepubliek en Berlijn ten tijde van de Duitse deling.

Joël van der Moore volgt de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en is geïnteresseerd in Spatial History, in het bijzonder de geschiedenis van de stad in de negentiende en twintigste eeuw.

NOTEN

- 1 Dit artikel maakt gebruik van de scriptie *Ruimte en tijd, Lefebvre en de historicus. De invloed van Henri Lefebvre op hedendaags historisch onderzoek*, van Joël van der Moore (2017) (begeleider dr. C.M. Lesger).
- 2 Interview met Jacques Bos, 13-10-2017.
- 3 Jo Guldi, 'The Spatial Turn in History · Spatial Humanities' <<http://spatial.scholarslab.org/spatial-turn/the-spatial-turn-in-history/index.html>> [geraadpleegd 26 mei 2017].
- 4 Ibidem.
- 5 Ibidem.
- 6 Andrew C. Isenberg, 'Historicizing natural environments. The deep roots of environmental history', in: Lloyd Kramer ed., *A companion to Western historical thought* (Malden 2008) 372–389, 376.
- 7 Ibidem.
- 8 Philip J. Ethington, 'Placing the past. "Groundwork" for a spatial theory of history', *Rethinking History* 11 (2007) 465–493.
- 9 Ibidem, 468–469.
- 10 Interview met Jacques Bos, 13-10-2017.
- 11 Michel Foucault, 'Des espaces autres', *Architecture, Mouvement, Continuité* 5 (1984) 46–49.
- 12 Michel Foucault, 'Des espaces autres', *Empan* 54 (2004) 12–19, 12. Een vrije vertaling zou kunnen zijn: 'De huidige tijd is bovenal de tijd van de ruimte. (...) Ik geloof dat we op een moment zijn, waarop de wereld minder als een groot leven dat zich zou ontwikkelen in tijd wordt ervaren, maar als een netwerk dat punten verbindt en strengen kruist.' (vertaling door de auteurs)
- 13 Rob Shields, 'Henri Lefebvre', in: Phil Hubbard en Rob Kitchin ed., *Key thinkers on space and place* (London 2011) 279–285, 281.
- 14 Ibidem.
- 15 De triade wordt ook door Edward Soja ter hand genomen, uitgebreid en aangepast tot een trialectisch systeem. Edward W. Soja, *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory* (Londen & New York 1989); Edward W. Soja, *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places* (Cambridge, MA etc. 1996).
- 16 Shields, 'Henri Lefebvre', 281.
- 17 Rivke Jaffe en Anouk Koning de, 'Urban places', in: Anouk de Koning, *Introducing urban anthropology* (Abingdon 2016), 32.
- 18 David J. Bodenhamer, 'Beyond GIS: Geospatial Technologies and the Future of History', in: *History and GIS* (Dordrecht 2013) 1–13.
- 19 Ibidem, 3.
- 20 Richard White, 'What is Spatial History?', *The Spatial History Project* <<https://web.stanford.edu/group/spatialhistory/cgi-bin/site/pub.php?id=29>> [geraadpleegd: 22-10-2017].
- 21 'Imagining a territory. Constructions and representations of late medieval Brabant' <<https://www.nwo.nl/onderzoek-en-resultaten/onderzoeksprojecten/i/48/13548.html>> [geraadpleegd 20 oktober 2017]. Zie ook de twee blogs van het project in het Nederlands en het Engels: <https://brabantica.org/> en <https://imaginedterritories.com/>
- 22 Interview Mario Damen, 6-10-2017.
- 23 Interview Bob Pierik, 9-10-2017.
- 24 Interview Tim Verlaan, 19-10-2017.